
LEGENDA O PROKLETOM KAMU

Mikele Santoro

The Italian anthropologist and historian who is interested in history of the Balkans and social history of the Adriatic, in this essay deals with the legend of the Cursed Cliff. Like a short tour to Montenegro between the 15th and 19th century, this article offers an ethno-historical analysis of the history behind the legend of the Cursed Cliff. Maybe the story is more real than history? In this case the story about the cursed cliff was shaped by collective imagination about the historic event that was believed for years to be true.

Uvod: priče i istorija

Kada govorimo o pričama, ponekad smo skloni da njihov sadržaj pomiješamo s istorijskim činjenicama. Upoređujući pisanje priča i istorije volim da zamišljam da postoji tanka nit razapeta između dva pola. Na jednoj strani imate percepciju, a na drugoj istorijski i kulturni kontekst u kojem autor živi i piše. Dakle, da li je istorijski narativ više stvaran od onog čiji je cilj da sačuva sjećanje na prošlost? Naravno da ne, jer, iako nam legende djeluju nestvarno, fantastično i nemoguće ih je potvrditi dokazima – one sadrže značenje. Ovo značenje, koje je često

skriveno iza redova, govori nam o potrebi za stvaranjem određene priče u konkretnom istorijskom trenutku. Parafrizirajući misao čuvenog istoričara Karla Ginzburga, možemo reći da se danas neposrednost sjećanja suprotstavlja često otuđenom stavu historiografije – ukazujući u nekoj mjeri na superiornost prvog u odnosu na drugo. Međutim, ako analiziramo kulturne i socijalne dimenzije sjećanja, stvari postaju kompleksnije. Posao istoričara podrazumijeva da ništa ne uzima zdravo za gotovo. Čak i najočigledije stvari nijesu onakve kakvima se čine. Istorijska empatija radi kao „trbuhozborac“, to je put kojim se približavamo prošlosti tako da na kraju istorijski akter kaže ono što mi želimo. Nasuprot tome, zadržavanjem distance moguće je povratiti glasove iz prošlosti. Proučavanje izvora – filologija – mora se odvojiti od empatije, čak i kada su priče sastavni dio istorije. U istraživanjima u zemljama koje koriste proces sistematizacije svoje prošlosti, kao što je slučaj na Balkanu, često moramo da procjenjujemo razlike između narodnih priča i dokumentarnih izvora. U ovom kratkom radu pokušaću da analiziram priču koja je godinama oblikovala narodnu svijest Crne Gore, i čini se dugo zamagljivala i gurala u zaborav istorijsku baštinu čitave lokalne plemićke familije Druško.

Prokleta klisura

Na početku XV vijeka, crnogorskom državom koja se tada zvala Zeta vladala je dinastija Balšića, koja je od 1370. godine kontrolisala veliku teritoriju koja se prostirala od Peći i Prizrena na Kosovu, do obala Jadranskog mora i Kotorskog zaliva.¹ Godinama je odnos između Mletačke republike i Kotora bio zasnovan na trgovačkim odnosima i vezama koje su zbližavale

¹ E. Roberts, *Realm of the Black Mountain: A history of Montenegro*, London, Hurst & company, 2007, p. 78.

lokalne plemiće s Venecijom i ostalim italijanskim društvom. Sa religijske tačke gledišta, grad je već u XI vijeku bio neka vrsta katoličke enklave na pravoslavnoj teritoriji.² U periodu između 1355. i 1420. godine, došlo je do značajnih promjena u socio-ekonomskoj strukturi grada Kotora. Zbog raspada srpskog kraljevstva i prekida komunikacija s unutrašnjim oblastima, Kotor je orijentisao svoju trgovinu (pšenica, tekstil, ulje i so) uglavnom ka jadranskim lukama, uprkos stalnoj prijetnji gusara. U ovakvom kontekstu rasla je moć plemstva prema modelu italijanskih gradova. Trgovina u širem smislu, razmjena ideja, prenijela je to iskustvo na drugu stranu mora. Ove institucije evoluirale su prema venecijanskom modelu, kao i modelu drugih dalmatinskih gradova, transformišući demokratski sistem u aristokratsko-oligarhijski. Od 1420. godine grad definitivno ulazi u sastav Mletačke republike, ali uprkos tome pritisak despota i gospodara Zete nije popuštao „Najsilniji napadi, koji su razorili okolne oblasti, bili su oni koje je 1421. godine vodio srpski despot Stefan Lazarević, kao i oni koje je 1450. godine vodio njegov nasljednik, despot Đurađ I Branković, kojima su se pridružili seljani iz Grblja.“³ Oblast Grbalj, koja je bila pod jurisdikcijom Kotora od početka četrnaestoga vijeka, bila je izuzetna poljoprivredna oblast i takođe je imala važnu stratešku poziciju budući da se nalazila između Kotora i Budve. Međutim, ono što ju je činilo ekonomski privlačnom bila su slaništa locirana u oblasti zvanoj Krtole, današnji Radovići. Ekspanzionistička politika Venecije odmah je navela Kotor da preuzme sve teritorije koje su bile u njegovoj jurisdikciji. Zapravo, upravo u ovom periodu grad je iskoristio novi protektorat, i pod zastavom Sv. Marka implementirao novu politiku u

² See F. Sforza, *Bari e Kotor: un singolare caso di rapporti tra le due sponde adriatiche*, Cassano (Bari), Ecumenica editrice, 1975.

³ A. Sbutega, *Storia del Montenegro, dalle origini ai giorni nostri*, Soveria Mannelli, Rubettino editore, 2006, p. 97.

pokušaju da povrati njihove teritorije. Ove teritorije su bile otete u brojnim upadima vladara Zete, prije svega Balšića. Pored Grblja u kojem su živjeli uglavnom stočari i zemljoradnici koji su se mučili da prihvate novu stranu vlast, ovim teritorijama pripadao je i dio oblasti koja se zvala Miholjska prevlaka.

Na ovom poluostrvu blizu Tivta, nalazio se manastir posvećen arhanđelu Mihailu, koji je podignut 1215. godine kada je prema tradicionalnom srpskom pravoslavnom predanju Sv. Sava, u to vrijeme Rastko Nemanjić, osnovao Zetsku episkopiju. Ipak, pažljiva filološka analiza ne može da detektuje izvore koji idu u prilog ovoj teoriji i najpouzdanija hipoteza je da je zetska episkopija zapravo uspostavljena u Crkvi Svetog Mihaila kod Drepa, gradu na obali Skadarskog jezera.⁴ Međutim, čini se da je ovaj filološki nesporazum imao značajan uticaj na sjećanja na ovaj manastir čije porijeklo, o kojem se i danas raspravlja, pridaje značajno prvenstvo istoriji srpskog pravoslavlja u Crnoj Gori. O slučaju ove priče raspravljao je prof. Giuseppe Gelcich koji je već 1899. godine razmotrio hipotezu da je legenda bila rezultat pogrešne analize izvora koji miješaju dvije crkvene institucije.⁵ Prema riječima Gelcicha, prva svjedočenja o ovoj priči potiču iz dosta kasnijeg perioda, otprilike iz druge polovine osamnaestoga vijeka. Prvi dokazi o ovome mogu se naći u knjizi *Istorija ot Černoj Gori* koju je 1754. godine u Moskvi napisao vladika Vasilije Petrović Njegoš⁶, brat Save II Petrovića Njegoša.

⁴ Vidi: Ivo Stjepčević, *Prevlaka*, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1930.

⁵ G. Gelcich, *La Zedda e la dinastia del Balšidi*, Spalato, Tipografia sociale spalatina, 1899.

⁶ Vasilije Petrović-Njegoš, *Istorija ot Černoj Gori*, Moskva, 1754. Rad od 10. marta 1754. godine posvećen je kancelaru moskovske knjeginje Vuoronzovu. Nažalost, nije moguće naći originalnu verziju dokumenta već samo njegovu kasniju verziju na srpsko-hrvatskom. Svakako, za dodatne detalje postoji i prevod na italijanskom jeziku, V. Petrović, *Storia del*

„U suštini, priču je prvi put obradio crnogorski crkveni pisac Vasilije Petrović, koji je smješta u 1443. godinu, i činjenica da se u oba slučaja pominje manastir sagrađen na stijeni navela je mitropolita crnogorskog Vasilija Petrovića da obrati pažnju na izvore i činjenice te da ih traži izvan granica svoje Zete.“⁷

Rad Vasilija Petrovića Njegoša predstavlja jedan od prvih modernih historiografskih radova kojima se pokušava rekonstruisati istorija Crne Gore, predstavljajući validnu etnološku polaznu tačku za opisivanje zemlje. Zapravo, ono što odmah privlači pažnju jeste narativ identifikovanja crnogorskog nacionalnog identita koji je vjekovima bio sabijen između dvije velike sile kakve su bile Venecija i Osmansko carstvo. U ovom trenutku se čini da je bitno ponovo detaljno analizirati priču. Priča koja slijedi je rezultat mog prevoda različitih izvora o legendi o Manastiru Sv. Mihaila na Prevlaci, napisana koliko je moguće u homogenoj formi kako bi se omogućilo lakše čitanje.

Sredinom XV vijeka postojao je manastir zvani Miholjska prevlaka na poluostrvu u Kotorskom zalivu. Ovaj manastir bio je sjedište pravoslavne biskupije Zete, današnje Crne Gore. Mitropolit ovoga manastira bio je veoma uticajna ličnost na teritoriji koja je bila u stanju da odbija pokušaje širenja Mletačke republike. U to vrijeme, majka izvjesnog Marina Druška testamentom je ostavila imovinu ovom manastiru. U testamentu je stajalo da će nakon njene smrti sin preminule plemićkinje ispuniti njenu posljednju želju i darovati dva zvona Manastiru Sv. Mihaila na Prevlaci koja će morati da zvone svaki put kada bi se ime pokojne vlastelinke pomenulo u liturgijama. Ali njen

Montenegro: pubblicata diplomaticamente nella traduzione italiana dal prof.

Domenico Ciampoli, Lanciano, Rocco Carabba ed., 1901.

⁷ G. Gelcich, *La Zedda e la dinastia del Balšidi*, p.73.

sin, koji je kockajući se zapao u nemaštinu, nije ispunio dužnost prema majci. Međutim, znao je da će u nekom trenutku, nakon žalbe monaha, biti sudski primoran da izvrši testament. Da bi izbjegao izvršenje, Druško je pokušao da dobije na vremenu izazivajući pobunu i nezadovoljstvo, prvo među građanima, a zatim i plemićima, protiv monaha. Međutim, Druško je uskoro shvatio da će morati da se povinuje izvršnoj snazi zakonskih normi, i da je obavezan da donese zvona 28. septembra, veče uoči dana Svetog Mihaila. Ali ovo obećanje je bila obična varka. Monasi Svetog Mihaila bili su trn u oku venecijanskim vlastima. U cilju da se jednom za svagda riješe ovih opasnih agitatora narodnog nezadovoljstva u Kotorskom zalivu protiv Republike sv. Marka, Venecije, uz pomoć Druška, pokušali su da ih uklone pod izgovorom isporučivanja zvona. Druško je zapravo pošao u manastir veče uoči 28. septembra, s namjerom da tamo provede noć. Narednog dana, oklijevaći, mučen grižom savjesti, ali motivisan obećanim bogatstvom i plemićkim titulama, ušao je u kuhinju i u šerpu u kojoj se kuvala riba usuo otrovni prah. Za stolom, prvi koji je osjetio efekat otrovne hrane bio je fra Masimo, a Druško, koji je u smrt ispratio i ostale monahe, istrčao je napolje vičući da je izbila kuga. Njegov glas je odmah bio praćen grmljavinom topova sa mletačkih brodova koji su nastavili da gađaju crkvu i manastir ubrzo ih pretvorivši u gomilu ruševina.

Samo dva monaha preživjela su ovaj masakr i oni su prije no što će pobjeći, jedan u Crnu Goru a drugi u Rusiju, zakopali u grbaljskom selu Liepović, blago koje su spasili iz manastira. A Druško? Pobjegavši u Kotor na konju, umro je u mjestu Odoljen tačno nadomak jedne klisure koja je nakon žalosnog kraja ove kukavice dobila ime Prokleti kam.

Ono što zasigurno znamo o ovoj priči jeste da je postojalo interesovanje u jednom dijelu Kotora da se povrate teritorije oko

grada koristeći s jedne strane pomoć Venecije, a s druge strane raspad srpskog kraljevstva. Međutim, interesantan detalj u priči je uništavanje manastira. Ako je Druško svojom zavjerom eliminisao prisustvo ovih monaha, a sa njima i njihov uticaj na stanovništvo grbaljskog kraja, zašto je bilo neophodno da se uništi čitav manastir? Nadalje, u izvorima iz *Monumenta Slavorum Meridionalium*⁸, kao i drugim studijama poput onih koje su napisali prof. Gelcich i Ivo Stjepčević⁹, nalazimo da je grad Kotor 1409. godine zapravo dao na upravljanje osobi zvanoj Marin Druško teritoriju Prevlake, ali neprestane narodne pobune i vojni napadi Balše III (1387–1421) su to spriječili.

Druga interesantna činjenica koja se može naći u ovim izvorima jeste da su stanovnici grbaljskog kraja, iako zvanično pod jurisdikcijom Kotora, trpjeli značajan pritisak od gospodara Zete, koji su, očito i dalje vezani feudalnim odnosima rasurenog srpskog kraljevstva, bili nevoljni da prihvate novu mletačku vlast stvarajući mnoge pobune na ovoj teritoriji (najveće su se desile u periodima 1421–1428; 1432–1433; 1448–1452; 1462–1469.)¹⁰. Seoske zajednice organizovane su pod strogom kontrolom lokalnih gospodara, koji su bili starije plemena kojima su podanici bili dužni da služe. Seoski pobunjenici u Grblju stoga praktično nijesu bili svjesni političko-administrativnih dešavanja i rješenja uspostavljenih u međuvremenu na teritoriji zaliva od strane Venecije, koja je nakon dugog perioda prohibicije svoju trgovinu okrenula ka unutrašnjosti. U očima ovih seljana, Venecija je bila strana sila koja je došla da prekine feudalno uređenje u okviru kojeg su

⁸ *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. XIV, 80, 1868.

⁹ I. Stjepčević, Prevlaka, *Hrvatsko katoličko sveučilište*, Zagreb, 1930, p. 340.

¹⁰ M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, Podgorica – Belgrado Equilibrium – CID, 2003, p. 271.

dugo vremena oni obrađivali zemlju koja im je za vrijeme Balšića data u zakup.

Stoga, središte ovog problema uvezano je i u priču. Nakon smrti Balše III, 1421. godine, plemići Kotora prisvojili su zemljište koje su Balšići od njih oteli, uključujući i Manastir Svetog Mihaila. Lokalni gospodari, tada već svjesni imovine manastira, uključujući i čuvena slaništa u Krtolama – koja su godinama predstavljale ekonomsku rezervu – odlučili su da mobilizuju narodne snage i odupru se ekspanziji Kotora. Zbog toga možemo pretpostaviti da su manastir uništili stanovnici ove teritorije, „koji su smatrali da uništenjem manastira, poništavaju sva prava kotorskih plemića na zemljište ove oblasti“¹¹. Uprkos tome, kotorski plemići zauzeli su stijenu i grbaljski kraj, kao i slaništa u Krtolama. Da bi zaštitili svoje interese na stijenama su sagradili kulu – što je bio dalekovid izbor s obzirom na buduće narodne ustanke – koja je nazvana Katorska tvrđava (Castello di Cattaro).¹² Upravljanje novim manastirom povjereno je Marinu Drušku, koji je prisvojio prava na stijene i 1426. godine preuzeo slaništa u Krtolama koja su bila dio imovine manastira.¹³ Međutim, tako je bilo samo do 1430. godine, dok njegovo mjesto nije zauzeo don Giorgio di Rado, koji se povukao 1435. godine i prenio kotorskom biskupu svoju odluku o prenosu uprave nad Crkvom Svetog Mihaila na Prevlaci.¹⁴ Služba je brzo vraćena porodici Druško, a kao sukcesor je postavljen don Antonio Druško, koji je u to vrijeme bio rektor Crkve Svete Agate u Mrčevcu. Oko 1445. godine, srpski despot Đurađ I Branković (1427–1456) poveo je narod zemlje u ustanak uspijevši

¹¹ G. Gelcich, *La Zedda e la dinastia del Balšidi*, p. 66.

¹² *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol VIII, 1868, 98.

¹³ *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol IX, 1868, 17.

¹⁴ K. Mitrović, *Mletački episkopi kotora*, Beograd, Utopija, 2007, p. 131.

da uništi kotorsku tvrđavu na Prevlaci. Međutim, 1450. godine stanovnike ovog kraja je još jednom stavio pod mletačku vlast Zete, Stefan Crnojević, koji je, nakon što je ugušio ustanak, priznao „sva stara i neosporna prava koja su grad, biskup i plemići od početka polagali na stijenju i Manastir Svetog Mihaila.“¹⁵ Nekoliko godina kasnije, grbaljski kraj se opet pobunio, i ovoga puta pobunjenici su do temelja srušili crkvu na stijeni Svetog Mihaila i trajno razorili čuvena slaništa u Krtolama.

Zaključak

Posljednje godine mletačke okupacije prije sporazuma iz Kampoforija 1797. godine, kojim je doslovno predata kontrola nad ovim teritorijama Austrougarskoj, bile su teške godine za narod crnogorskog zaleđa. Pritisnuti između osmanske ekspanzije i mletačke kontrole nad obalama, gotovo pet stotina godina crnogorska plemena morala su da se bore na dva fronta. Aktivna previranja u Evropi dovela su do hitne potrebe za priznanjem crnogorskog identiteta, nezavisnog od svoje osmanske i mletačke prošlosti. Godinama je pritisak koje su vršile ove dvije sile tjerao narod da se kreativno dovija u zadovoljavanju svojih potreba. Struktura koju su uglavnom činila plemena i mali vladari nije dozvoljavala stvaranje jakih državnih granica. Narod je bio podijeljen između katoličanstva, pravoslavlja i islama. Gerilski poduhvati hajduka i piratstvo uskoka odražavali su potrebe naroda koji je bio iscrpljen i u ekstremnoj nemaštini. Rat protiv osmanske vlasti stvorio je sredinu gdje se odmjeravao i ocrtavao kolektivni identitet. Crnogorska književnost XIX vijeka prožeta je osjećajem „oslobođenja“ od dominacije stranih sila koje su godinama ugnjetavale narod, kao na primjer u remek-djelu *Gorski Vijenac* crnogorskog pjesnika i vladike

¹⁵ G. Gelcich, *La Zedda e la dinastia del Balšidi*, p. 67.

Petra II Petrovića Njegoša. Priča o proklesoj klisuri se sada može smjestiti u širu književnu tradiciju koja predstavlja želju da se legitimizuju prava Crnogoraca na teritoriji nasuprot svim stranim silama. Iako ispunjena jasnim prosrpskim pravoslavnim međutekстом, uz pažljivu kontekstualizaciju rada priča odražava unutrašnji poriv da se stvori slika o sebi, suprotstavljajući je stranom ugnjetaču.

Prevod sa engleskog: **Jelena Samardžić Kotri**